

รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

จักรกฤษณ์ พิญาพงษ์^{a*}, ศรีณยู เรือนจันทร์^b, เพ็ญการ กันแจ่ม^c และยุพิน เกื่อนศรี^d

The Model Developing Network of Local Wisdom

of Tambol Thung-yung, Lablae District, Uttaradit Province

Jakkrite Pinyaphong^{a*}, Saranyoo Ruanjan^b, Padetkarn Kancham^c and Yupin Thunsi^d

^{a,b,c}ภาควิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

^dภาควิชานวัตกรรมสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

^{a,b,c}Department of Health Science, Faculty of Science and Technology, Uttaradit Rajabhat University

^dDepartment of Social Innovation, Faculty of Humanities and Social Sciences, Uttaradit Rajabhat University

*Corresponding author. E-mail address: Pinyaphong_j@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน 2) พัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นและติดตามและประเมินผลการขับเคลื่อนเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีนักวิจัยเป็นผู้อำนวยการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนทุ่งยั้งมีจุดเด่นด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายผลลัพธ์สำคัญของกระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ มีการก่อตั้งศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน โดยมีคณะกรรมการของศูนย์ฯ เป็นกลไกขับเคลื่อน เกิดการบูรณาการระหว่างองค์กรในชุมชนโดยใช้ฐานภูมิปัญญา ผลกระทบ ได้แก่ เกิดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน เกิดนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีการขยายเครือข่ายภูมิปัญญาข้ามพื้นที่ ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การมีจิตสำนึกร่วมกัน ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การติดต่อสื่อสารอย่างสม่ำเสมอ ศักยภาพของผู้นำ การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การหนุนเสริมของนักวิจัยและภาคีที่เกี่ยวข้อง

คำสำคัญ: เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น รูปแบบการพัฒนาเครือข่าย

Abstract

This participatory action research aimed to 1) study the context of community local wisdom 2) to develop the network of community local wisdom and evaluate the empowerment of local wisdom network. The result of this study indicated that featured of Tambol Thung-yung community was culture especially several of local wisdom. The important results of process that develop the local wisdom network including founder learning center which center committees were mechanism and integration working between organizations in the community using knowledge base. The impacts of development process such as local wisdom learning from inside and outside prospective of community; policy to promote local wisdom was created and expanding of local wisdom network. The factors that had effect on local wisdom network development included the consciousness together, kinship relation within community, communications evenly in network, leadership potential and budget from organization and researcher parties.

Keywords: Local Wisdom, Model Developing Network

บทนำ

ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากสัมพันธภาพอันแน่นแฟ้นระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ มิได้เกิดขึ้นมาลอยๆ หากแต่เป็นผลพวงของกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์รอบๆ ตัว ภายในระบบนิเวศท้องถิ่น ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ เพื่อปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งด้านกายภาพและด้านสังคมวัฒนธรรม ชุมชนที่ดำรงความเป็นชุมชนมาได้ ย่อมต้องมีภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) อันผ่านการสังเกต ทดลองใช้ และถ่ายทอดเป็นวัฒนธรรมสืบต่อมา การพัฒนาใดๆ ก็ตาม จำเป็นต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงจะเรียกได้ว่าการพัฒนานั้นมีความสมดุลทั้งชีวิตและสังคม (ประเวศ วะสี, 2530, น. 6)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีคุณลักษณะและมีธรรมชาติที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับองค์ความรู้ที่เป็นสากล กล่าวคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ก่อกำเนิดสั่งสมปรับเปลี่ยนตามเหตุปัจจัยอยู่ในจิตใจ ระบบคิด พฤติกรรมความเคยชินและความสันทัดจัดเจน ที่เรียกเป็นองค์รวมว่า วัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการทดสอบในชีวิตจริงผ่านกาลเวลา สถานการณ์ และบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง จึงเป็นธรรมดาที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสิ่งหลายอย่างได้ตกสมัยไปแล้ว ทว่าพร้อมกันนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกหลายสิ่งหลายอย่างยังคงดำรงอยู่ หากแต่ได้มีการปรับใช้ตามสถานการณ์แล้วองงามเติบโตต่อไป (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, น. 18) อนึ่งการดำรงอยู่และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย

การพัฒนาเครือข่ายโดยกระบวนการสร้างเครือข่ายทางสังคม เป็นกระบวนการที่ปลูกฝังจิตสำนึกสาธารณะ พัฒนาความรู้สึกรักและเป็นเจ้าของ ก่อให้เกิดการแบ่งปันวิสัยทัศน์ กระบวนการสร้างเครือข่ายทางสังคมทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้มแข็ง สะท้อนให้เห็น

ถึงศักยภาพและขีดความสามารถของภาคประชาชนในการพึ่งตนเองของชุมชน ภายใต้การเกาะเกี่ยว เชื่อมโยงกันของเครือข่ายย่อย และชุมชนทางเครือข่ายตลอดจนการสนับสนุนของภาครัฐที่อยู่ในรูปของนโยบายสาธารณะ (พัชรินทร์ สิริสุนทร และกวิณธร เสถียร, 2552, น. 23) ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นควรมีการสร้างเครือข่ายทางสังคมด้วยเช่นกัน

จังหวัดอุดรดิตถ์ อยู่ในพื้นภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลาย โดยเฉพาะตำบลทุ่งยั้ง จากการจัดเวทีสาธารณะ และการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านเพื่อสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นเบื้องต้นได้ข้อมูลและมีข้อสังเกตที่ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางประเภทในชุมชนมีแนวโน้มที่จะสูญหายเนื่องจากขาดการยอมรับจากคนรุ่นใหม่ การละเลยภูมิปัญญา ตลอดจนขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญา ทำให้ได้ข้อเสนอแนะจากเวทีเสวนาว่าควรมีการประสานความร่วมมือในชุมชนเพื่อให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

การศึกษาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาที่ผ่านมาเป็นการศึกษารายละเอียดเนื้อหาของภูมิปัญญา ดังนั้น คณะผู้วิจัย จึงมีแนวคิดที่จะศึกษาถึงสภาพการณ์ในปัจจุบัน ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์ เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาให้เกิดเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นตัวชี้วัดการพึ่งพาตนเองของการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

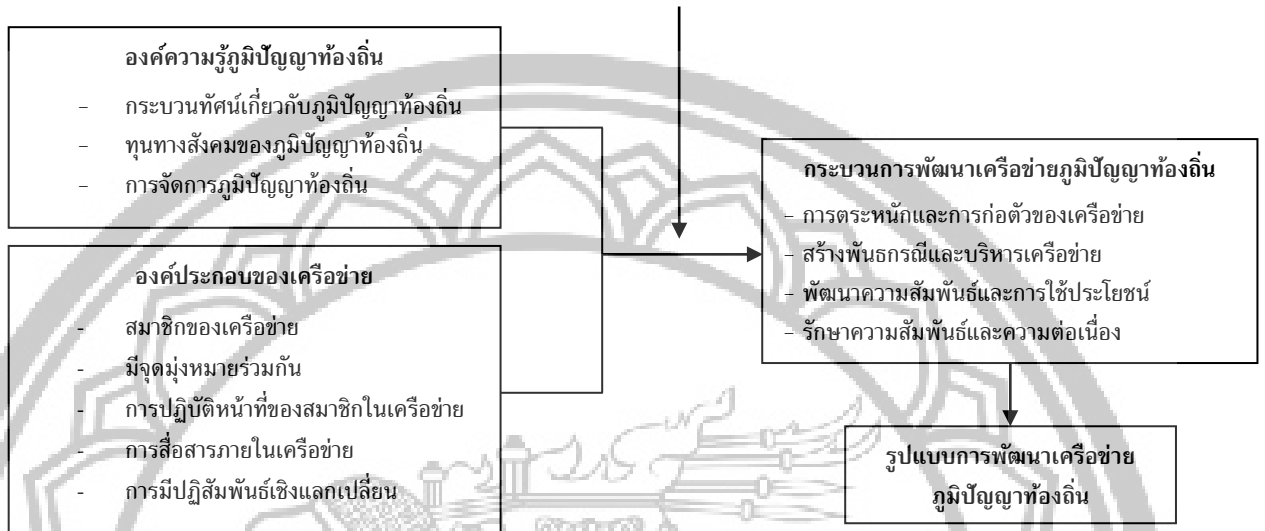
1. เพื่อศึกษาบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์
2. เพื่อพัฒนารูปแบบเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นในตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุดรดิตถ์

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้ประยุกต์กระบวนการการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และการจัดการความรู้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยโดยมีปัจจัยนำเข้า คือ องค์ความรู้ด้าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น องค์ประกอบของเครือข่ายในชุมชน ดังรูปที่ 1

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม(การพัฒนาเครือข่าย)

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ภายใต้ขอบเขตระยะเวลา 9 เดือน ประชากรเป้าหมายเป็นประชาชนในตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ คัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม ได้แก่

1. ผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้สูงอายุ เพื่อศึกษาบริบทของภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีตและปัจจุบันของชุมชน คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 30 คน

2. กลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ได้แก่ แกนนำชุมชน ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน โดยการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 30 คน

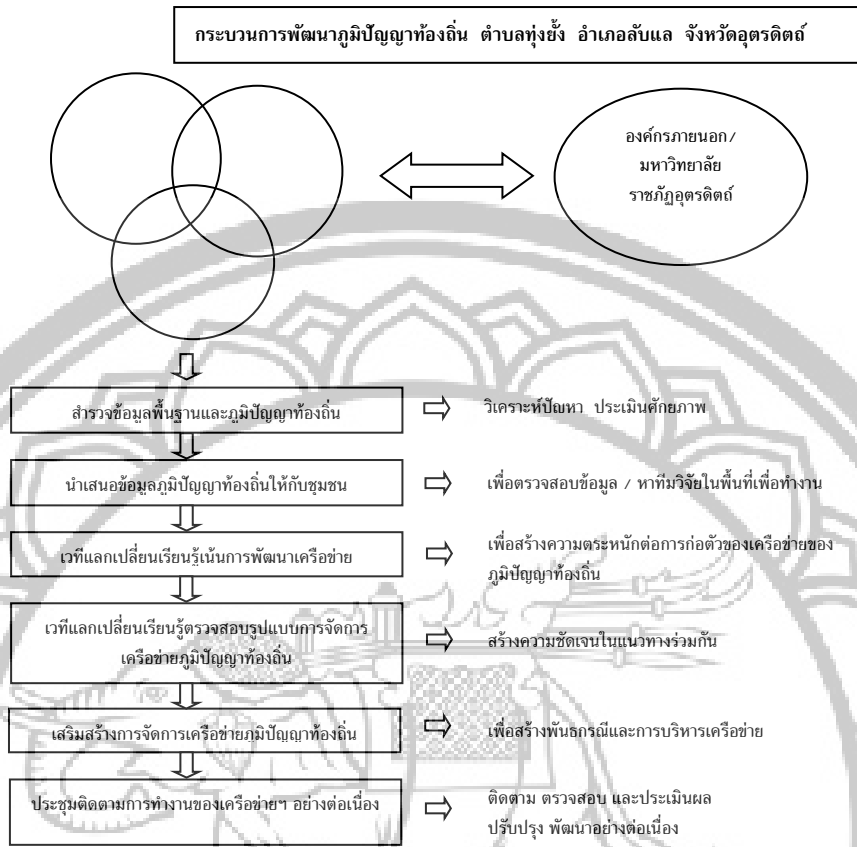
3. กลุ่มผู้เข้าร่วมกระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ เจ้าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่นอาสาสมัครสาธารณสุขภาคเครือข่ายองค์กรในชุมชน เช่น สถานศึกษา โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล โดยคัดเลือกแบบเจาะจงจำนวน 30 คน

ขั้นตอนดำเนินการวิจัย แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาบริบทชุมชนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

ระยะที่ 2 พัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาในชุมชน มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) นำเสนอข้อมูลการศึกษาบริบทเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อตรวจสอบข้อมูลและหาทีมวิจัยหลักในชุมชน 2) สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น และเพื่อสร้างความตระหนักต่อการก่อตัวของเครือข่าย 3) เวนท์แลกเปลี่ยนเรียนรู้ตรวจสอบรูปแบบการจัดการเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างความชัดเจนร่วมกัน 4) เสริมสร้างการจัดการเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างพันธมิตรและการจัดการเครือข่าย

ระยะที่ 3 ติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม โดยการใช้การสังเกตในทุกกรอบของวงจรการวิจัย และจัดสนทนากลุ่มเพื่อประเมินศักยภาพของเครือข่าย โดยขั้นตอนการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

รูปที่ 2 ขั้นตอนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ระดับลึก แบบสนทนากลุ่ม แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการถอดบทเรียนและหลักฐานอื่นๆ ได้แก่ การบันทึกภาคสนาม การบันทึกเสียง และการถ่ายภาพ การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือของแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสนทนากลุ่มโดยให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content validity) เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

การจัดการข้อมูล มีการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ได้แก่ 1) การตรวจสอบสอบถามข้อมูล โดยพิจารณาแหล่งเวลาบุคคล และสถานที่ที่แตกต่างกัน 2) การตรวจสอบด้านผู้วิจัย โดยการเปลี่ยนผู้สังเกต หรือผู้สัมภาษณ์ 3) การตรวจสอบด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่แตกต่างกัน หลังจากนั้นทำ

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis)

ผลการศึกษา

1. บริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลทุ่งยั้งเป็นที่ราบใช้ในการทำเกษตร ประชาชนส่วนใหญ่มีกิจการทำเกษตร ชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบพออยู่พอกินมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาธรรมชาติในขณะที่สภาพแวดล้อมเอื้อต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อยังชีพของชุมชน กลุ่มและองค์กรในชุมชนมีทั้งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติซึ่งสามารถสนองความต้องการและการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชน และกลุ่มที่เกิดจากการผลักดันและสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน

ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ทำให้คนในชุมชนทำแล้วรู้สึกสบายใจ รู้สึกอบอุ่นไม่โดดเดี่ยว ให้คุณค่าทางจิตใจและความรู้สึก ซึ่งถือว่าเป็นพลังทางศีลธรรมหรือประเพณี มีการรวมกำลังช่วยกันทำงาน เช่น การลงแขกทำนา สร้างวัด สร้างถนน หรือขุดลอกแหล่งน้ำ เป็นกิจกรรมที่แสดงถึงความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันภายในชุมชน ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อนเป็นประโยชน์แก่คนทุกระดับ มีลักษณะเด่นคือสร้างสำนึกเป็นหมู่คณะทั้งในระดับครอบครัวและเครือญาติ

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนต่างๆ มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่น โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรมที่ยังคงรักษาไว้ ซึ่งผู้นำชุมชนเห็นถึงจุดเด่นนี้จึงมีนโยบายส่งเสริมวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ที่สืบทอดมาจนปัจจุบันยังเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ ซึ่งถือเป็นความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ

จากการจัดเวทีเพื่อคืนข้อมูลบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน พบข้อจำกัดของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ 1) คนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาและมีบางส่วนที่ต่อต้านเพราะคิดว่าเป็นเรื่องล้าสมัย 2) ผู้ที่มาใช้บริการภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพจะเห็นความสำคัญก็ต่อเมื่อไปหาหมอที่โรงพยาบาลแล้วไม่หาย 3) ความเชื่อถือในเจ้าของภูมิปัญญาลดลง เนื่องจากเจ้าของภูมิปัญญาบางรายปฏิบัติตัวไม่เหมาะสม หรือเจ้าของภูมิปัญญาที่มีอายุน้อย 4) ขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาเนื่องจากภูมิปัญญาบางชนิดไม่สามารถสืบทอดได้ เช่น หมอทรงเจ้า หมอห้วงผ้า

ชุมชนยังได้เสนอสิ่งที่ต้องการพัฒนาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยต้องการให้คนรุ่นใหม่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น หน่วยงานของภาครัฐ เช่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลทุ่งยั้งและชัยชุมพลช่วยประชาสัมพันธ์คนในชุมชนถึงประโยชน์ของการรักษาแบบพื้นบ้าน (หมอพื้นบ้าน) และงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐในการจัดตั้งกลุ่มภูมิปัญญาเพื่อเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ให้แก่ผู้ที่สนใจทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน

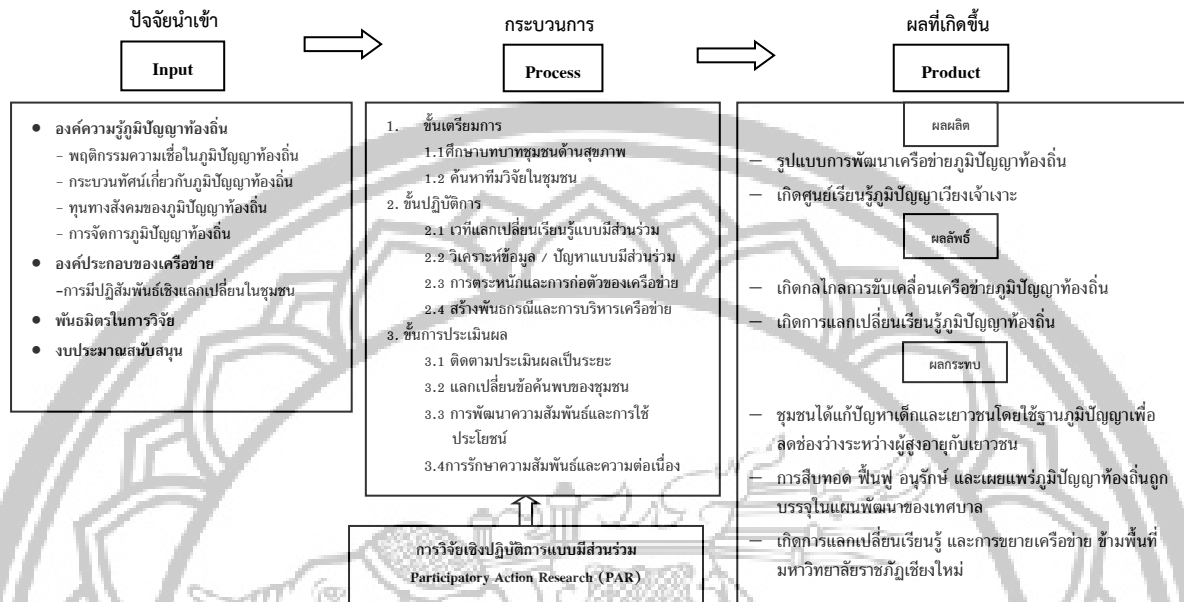
2. การพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น คณะผู้วิจัยใช้แนวคิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการจัดการความรู้ โดยคณะผู้วิจัยมีบทบาทในการเชื่อมประสานผู้กระตุ้น เร่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยการนำเสนอบริบทภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน เพื่อให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญา และได้ใช้ศักยภาพของชุมชนในการจัดการปัญหาทำให้เกิดเครือข่ายที่เป็นรูปธรรม โดยชุมชนได้มีการจัดกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพ (เช่น หมอสมุนไพร หมอเป่า) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาหาร (เช่น ข้าวเกรียบว่าว) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาชีพ (เช่น การปลูกหอมแดง ทอผ้าพื้นเมือง) และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปวัฒนธรรม (เช่น ลิเก ปี่พาทย์) และได้มีการเสนอให้เจ้าของภูมิปัญญาแต่ละด้านเป็นศูนย์การเรียนรู้จำนวน 15 ศูนย์

จากขั้นตอนดังกล่าว ทำให้ได้รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์คือ “ระบบการจัดการเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม” (ดังรูปที่ 3)

ระบบการจัดการเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น

รูปที่ 3 รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น

รูปแบบดังกล่าวเป็นการเชื่อมคน ความรู้และทรัพยากร ภายใต้การจัดการร่วมกัน โดยมีศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาเวียงเจ้าเงาะ เป็นกลไกขับเคลื่อนเครือข่าย โดยคณะกรรมการศูนย์ฯ เป็นผู้ประสานงานกับภาคีทั้งในและนอกชุมชน สิ่งสำคัญภายใต้ระบบการจัดการเครือข่ายแบบมีส่วนร่วมในการศึกษาครั้งนี้ คือ ผู้นำชุมชน องค์กรในชุมชน และทุนทางสังคมของชุมชน โดยกลไกสำคัญ ได้แก่ 1) การกระตุ้นประสานจากนักวิจัยเพื่อปรับแนวคิดสร้างความตระหนักในปัญหา ร่วมกัน 2) การได้รับการเสริมพลังจากองค์กรภายนอกชุมชนและภาคีเครือข่าย 3) แนวความคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้าน 4) ความสามารถและบทบาทของผู้นำ 5) การกำหนดเป้าหมายในการดำเนินงานของกลุ่มอย่างชัดเจน 6) การแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงาน การสื่อสารภายในกลุ่มและความร่วมมือของสมาชิกเครือข่าย

ผลผลิตจากกระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ได้รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น และศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวน 15 ศูนย์ ซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับของศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาเวียงเจ้าเงาะ ที่ตั้งอยู่ในเทศบาลตำบลพระเสด็จ

ผลลัพธ์ ได้แก่ เกิดกลไกการขับเคลื่อนเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คณะกรรมการศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญามีการตั้งกฎระเบียบสำหรับผู้สนใจเรียนรู้ภูมิปัญญาในแต่ละศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของภูมิปัญญา ผลกระทบที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนได้นำกระบวนการพัฒนาเครือข่ายครั้งนี้ไปประยุกต์ใช้กับปัญหาอื่นของชุมชน โดยใช้ฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ปัญหาเด็กและเยาวชนเพื่อลดช่องว่างระหว่างเด็กและผู้สูงอายุ อีกทั้งการสืบทอด ฟื้นฟู อนุรักษ์ภูมิปัญญา ถูกบรรจุเป็นแผนพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นยังได้มีการขยายเครือข่ายไปยังพื้นที่อื่น ได้แก่ เทศบาลตำบลไผ่ล้อม-ทุ่งยั้ง

สรุปผลการศึกษา

ชุมชนทุ่งยั้ง มีจุดเด่นด้านวัฒนธรรม เช่น การประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาด้านสุขภาพ ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม และระบบความสัมพันธ์เครือญาติ มีการถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์ด้านต่างๆ เช่น อาชีพ การดูแลสุขภาพให้แก่กัน ทำให้เกิดผลต่อพฤติกรรม

การปฏิบัติของชาวบ้านในการพึ่งพาตนเองของชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนนี้ยังร้อยรัดอยู่ด้วยศีลธรรมทางศาสนา ร่วมกันรักษาและสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ อันดีงามไว้ ดังที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531, น. 12) ได้กล่าวถึง ปัจจัยการพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกันในกลุ่มชนคือ การมีลักษณะร่วมชาติพันธุ์เดียวกัน ศาสนาเดียวกัน ภาษาเดียวกันหรือหมู่บ้านเดียวกัน การพึ่งกันรูปแบบนี้มีลักษณะขยายตามลำดับ คือ กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนบ้านใกล้เคียง กลุ่มลูกบ้านเดียวกัน ที่สำคัญคือ มีลักษณะช่วยเหลือกันและกัน ดังที่ อภิชาติทองอยู่, สมพจน์ สมบูรณ์, และพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2530, น. 44) กล่าวถึงหมู่บ้านพึ่งพาตนเองว่าเป็นสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมของตนเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกันเสริมไปด้วย โดยที่ยังสามารถดำรงความเป็นตัวของตัวเองที่สืบทอดวิถีการพึ่งตนเองมาได้ทั้งสองด้าน คือ การพึ่งด้านกายภาพและการพึ่งตนเองด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจการตัดสินใจ นอกจากนี้ นภากาศ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, สุรวุฒิ บัดไฮสง, นำชัย ศุภฤกษ์ชัยกุล, และปานจักร เหล่ารัตนวรพงษ์. (2550, น. 50) กล่าวว่า ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชน โดยการมีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยไม่ต้องพึ่งพาทภายนอกเป็นดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน

จากการวิจัยครั้งนี้ได้คำตอบเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเริ่มจากกระบวนการให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ชุมชนตนเอง วิเคราะห์สถานการณ์เพื่อสร้างจิตสำนึก ความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งวิเคราะห์ส่วนที่ต้องพัฒนาของชุมชนที่สามารถจัดการได้ด้วยชุมชนเองและต้องการสนับสนุนจากภายนอก และหาทางแก้ไขอย่างมีเหตุผลด้วยวิธีการที่พอเหมาะพอดีกับศักยภาพความพร้อมของชุมชน ซึ่งถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมในประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเกิดการรวมกลุ่มของเครือข่าย โดยสมาชิกเครือข่ายมีการกำหนดวัตถุประสงค์ กำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในกลุ่มรวมทั้งกฎกติกาอย่างชัดเจน รวมถึงมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ ภายใต้การหนุนเสริมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ที่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน ซึ่งงานวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยความสำเร็จของการถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมพื้นบ้าน พบว่า ปัจจัยความสำเร็จคือ การหนุนเสริมจากหน่วยงานราชการระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (รุ่งรัตน์ สุขแสง, ปิยะธิดา ปัญญา, และประสพสุข ฤทธิเดช, 2556, น. 210) กระบวนการดังกล่าว ถือเป็นพึ่งพาตนเอง อันเป็นคุณลักษณะพื้นฐานของชุมชนเข้มแข็งที่จะเป็น “ภูมิคุ้มกัน” สมาชิกในชุมชน (ลีลาภรณ์ บัวสาย, 2549, น. 3) สอดคล้องคล้องกับการศึกษาของ รุจิภาถ อรรถสิขุ และกมลภรณ์ คงสุขวิวัฒน์ (2543, น. 13) ที่พบว่า กระบวนการของกลุ่มองค์กรซึ่งเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะนั้น เริ่มตั้งแต่การมีจิตสำนึกของปัจเจกบุคคลแล้วรวมกันเป็นกลุ่มองค์กรที่โยงใยเป็นเครือข่ายที่มีความผูกพันและสื่อสารสัมพันธ์กันโดยมีความเป็นเครือญาติ ประเพณี/วัฒนธรรม และประเด็นของความสนใจร่วมซึ่งความสนใจร่วมในการศึกษาครั้งนี้คือการสร้างเครือข่ายเพื่ออนุรักษ์ สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ เป็นตัวเชื่อมประสานที่ทำให้เกิดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งโดยมีการถ่ายทอดการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ซึ่งกันและกันของบุคคล ครอบครัวและชุมชน และสอดคล้องกับการศึกษาของ ชูชาติ เหลี่ยมวานิช (2537, น. 122) เพื่อให้กระบวนการที่เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีทิศทางพัฒนาและการอยู่ร่วมกันควรมีการกำหนดกฎกติกาและนโยบายที่เป็นข้อตกลงร่วมกันในการที่จะจัดองค์กร และองค์ประกอบต่างๆ ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่เป็นการสนับสนุนให้ผู้อื่นได้เกิดการเรียนรู้มุ่งสู่การรับผลประโยชน์ร่วมกันของทุกฝ่ายและงานวิจัยของประหยัด มะโนพะเส้า (2555, น. 21) ที่พบปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ เป้าหมายในการดำเนินการของกลุ่ม ความร่วมมือภายในกลุ่มร่วมคิด ร่วมทำ รวมถึงการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงาน การกำหนดเป้าหมายและทิศทางการดำเนินงานของเครือข่าย และการที่ชุมชนสามารถมองเห็นปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาของชุมชน ในประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นยังเป็นการแสดงถึง

วิสัยทัศน์ของชุมชน ซึ่งเป็นมิติหนึ่งของดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน

ลักษณะของความเป็นเครือข่ายซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเครือข่ายจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้โดยการสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชนให้มีการเรียนรู้ ตระหนักถึงคุณค่าวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย รวมถึงเป็นการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ให้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น สนับสนุนให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิด บนหลักการพึ่งพาตนเอง ที่คำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลัก สอดคล้อง กับองค์ประกอบความเป็นเครือข่ายตามแนวคิดของ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2547, น. 18) ที่ว่า ความสุขของคนที่มีร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือและสนับสนุนซึ่งกันและกัน ลดความเห็นแก่ตัวลงและรักใคร่กัน เนื่องจากเครือข่ายต้องอาศัยปัญญาของทุกคนในระบบ ยอมรับความสำคัญของทุกคนและมีหัวใจที่สำคัญคือการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้สังคมหันกลับมาพึ่งตนเอง และแนวคิดของสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ได้เสนอให้มีการสนับสนุนให้ประชาชน ครอบครัว และชุมชนพึ่งพาตนเอง เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้มีการจัดการด้านสุขภาพโดยอาศัยศักยภาพและทุนทางสังคมที่มีในชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นในชุมชนต่อไป นอกจากนี้ กระบวนการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ทำให้ชุมชนได้ร่วมกันคิดวิเคราะห์ปัญหาและหาวิธีการแก้ไขอย่างมีเหตุผล ด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชน และยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือเกื้อกูลของชุมชน เกิดการสร้างสรรคกิจกรรมการพัฒนาที่คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนร่วม บนพื้นฐานศักยภาพของชุมชน และการพึ่งตนเอง อันเป็นคุณลักษณะพื้นฐานของชุมชนเข้มแข็ง ที่จะเป็นภูมิคุ้มกันสมาชิกในชุมชนให้รอดพ้นวิกฤติต่างๆ ในชีวิต สอดคล้องกับการศึกษาศักยภาพรูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐาน

(สมบูรณ์ ธรรมลังกา, 2556, น. 60) ที่พบปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ระบบเครือข่าย ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ ผู้ทำงานกับชุมชนควรให้ความสำคัญกับระบบคิดที่เป็นองค์รวมของชุมชน และหาทางส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อที่ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน บนฐานของทุนทางสังคม และกระบวนการเรียนรู้
2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาต่อไปควรมีการศึกษาต่อในประเด็น การจัดการเครือข่าย และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- โกมาตร จำเสถียรทรัพย์. (2547). *พลวัตสุขภาพกับการพึ่งตนเอง*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2531). *ทิศทางหมู่บ้านไทย*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ชูชาติ เหลี่ยมวานิช. (2537). *เครือข่ายการเรียนรู้ในการดูแลสุขภาพของประชาชนในชุมชนชนบท*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ไม่ได้รับการตีพิมพ์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นภาพรณั ะหวานนท์, เพ็ญศิริ จิระเดชากุล, สุรวุฒิ บัดไธสง, นำชัย ศุภฤกษ์ชัยกุล, และปานจักร เหล่ารัตนวงษ์. (2550). *ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน ความกลมกลืนระหว่างทฤษฎีรากฐานกับข้อมูลเชิงประจักษ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ประหยัด มะโนพะเส้า.(2556). กระบวนการขับเคลื่อน
เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เป็นเครื่องมือในการทำงานของ
เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จังหวัดลำพูน. *แก่นเกษตร*,
41, 17-26.

สมบูรณ์ ธรรมลังกา. (2556). รูปแบบการสร้างความ
เข้มแข็งของชุมชนโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐาน ใน
จังหวัดเชียงราย. *ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์*.
15(2), 58-66.

ประเวศ วะสี. (2530). *การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทย
เพื่อการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน.

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2549). *เศรษฐกิจพอเพียงร่วม
เรียนรู้ สานข่าย ขยายผล*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง.

พัชรินทร์ ลีรสุนทร, และกวิณธร เสถียร. (2552).
กระบวนการเครือข่ายทางสังคม เพื่อส่งเสริมการออก
กำลังกายและกีฬาเพื่อสุขภาพ. *พิษณุโลก: ดาวเงินการ
พิมพ์*.

อภิชาติ ทองอยู่, สมพจน์ สมบูรณ์ และพัชรินทร์ ลา
ภานันท์. (2530). *พึ่งตนเองในชนบทอีกบทหนึ่งของ
การทบทวนโลกทัศน์ แห่งการพึ่งตนเอง*. ขอนแก่น:
สถาบันวิจัยพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รุจิราถ อรรถลิขิต และกมลภรณ์ คงสุขวิวัฒน์.
(2543). *พลังชุมชนและประชาสังคมด้านสุขภาพ*.
กรุงเทพฯ : ก อ ง ส า ธ า ร ณ สู ข
มูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). *ภูมิปัญญาท้องถิ่น กับการ
จัดการความรู้*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

รุ่งรัตน์ สุขแสง, ปิยะธิดา ปัญญา, และประสพสุข ฤทธิ
เดช. (2556). การถ่ายทอดภูมิปัญญางานหัตถกรรม
พื้นบ้าน: กรณีเครื่องจักรสานไม้ไผ่ลายขีดบ้านหนองห้า
ตำบลหนองห้า อำเภอกุสินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์.
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 8(1), 205-214.

